

SZ. TÓTH GYULA

Európa költői arca

Franciákkal Babits kérdései nyomában

Felfedezés

Nagy összekötő ereje van egy-egy vers idegen nyelvű megszólaltatásának az adott kultúrkörben. Lehet panelüdvözlőket mondani a hivatalos találkozókön, lehet borozgatva hangulatot oldani, lehet üzletet is kötni, de a bensőséges hatást csakis egy vers ihletett közvetítése vált ki – közelebb hozza az idegeneket, s már nem is idegenek egymás számára. Ezt magam is megtapasztaltam személyes „felolvasó esteken”. 1994-ben ösztöndíjas utamra magammal vihettem Franciaországba tan-
könyvsorozatomat, amely éppen akkor jelent meg a Zsolnai-féle oktatási program anyagaként: a francia nyelv tanítása és a francia nyelvű kultúra terjesztése, közép-
haladók számára. Az irodalmi munkafüzetben (*Je lis la littérature*) szerepelt néhány francia vers magyarul és magyar vers francia fordításban is. Valaminek (talán a befogadás mikéntjének) nyomára kívántam bukkanni, és néhány alkalommal vegyes összetételű társaságban, ahol tanárok is voltak, irodalmi játékra invitáltam vendéglátóimat. Az első feladatban ki kellett találni egy magyarul elhangzó francia versnek a címét és szerzőjét, kopogtatással adott ritmuskíséret jelentett segítséget olykor. Gyorsan jött a válasz: Paul Verlaine: *Chanson d’automne* – magabiztos tekintetek francia részről. A második feladat szerint ismét a címet és a szerzőt kértük, és belekezdtem: „Hier, à Paris, l’automne s’est glissé sans bruit”. Persze elhallgattam, hogy magyar versről van szó. Jöttek is a válaszok: Baudelaire, természetesen. Némi elbizonytalanodás után elröppent még egy-két név, majd tanácstalan csend állott be: az nem lehet, ilyen gyönyörű verset csak Baudelaire írhat, de legalább is francia. Nem kínoztam őket, és bemondtam a megoldást: Ady Endre: *Párizsban járt az Ősz*, Eugène Guillevic fordításában (*Mes poètes hongrois*, 1967). Őszinte ámulás következett: lehet ez, ilyen nagy költő és nem francia? Tisztelettel adózva várták az utolsó feladatot: a magyar *Himnusz*-t mondtam franciául: „Bénis le Hongrois, ô Seigneur,”. A döbbszent csendben néhány párás tekintetet láttam: hát ez *prière*, ez fohász... na, most kezdünk érteni titeket, mondták. Erre francia pezsgővel koccintottunk.

Ráhangolódás – bemérés

Ez a megható befogadás erős motivációt jelentett, hogy tovább vizsgáljam (inkább figyeljem) a magyar versek francia hatásait. Francia barátaim, ismerőseim számára alkalmanként közvetítettem fordításokat, becsületesen visszajeleztek, őszinte tiszteletüket nem is rejtették véka alá: tetszett nekik a magyar líra. A rendszeres „bemérésre” jó alkalmat kínált a Fűzfa Balázs által elindított „A 12 legszebb magyar vers”-sorozat, amelynek keretében elkezdtem a versek francia verzióival foglalkozni: felkutattam a francia fordításokat, és általuk, rajtuk keresztül igyekeztem megközelíteni

a francia közvetítést, a megértést, a befogadást, a hatást. Azt kerestem, hogy a magyar költészet – a francia nyelv fényében – mennyiben „közelít” az európai költészethez, mennyiben egyetemes, és mint Babits, Kosztolányi, Gara László és több más kiváló irodalmár bizonyította: miként gazdagítja az európai irodalmat, s így a világirodalmat. A magyar versek francia adaptációjának vizsgálatában mindig kiemelt fejezetben foglalkoztam az átültetéssel, a két nyelv eltérő karakteréből adódó fordítási megoldásokkal, a különböző fordításelméletekkel. Ebben a sorozatban jutottunk el Babits Mihály *Esti kérdés* című verséhez.¹

„A 12 legszebb magyar vers” esztergomi programjára (2009. április 24.) szóló meghívó mottója: „...Ez a sok szépség mind mire való?” A meghívóval Babits *Esti kérdésének* fordításával jelentkeztem ismerőseim körében, két internetes újságnak francia nyelvű ismertetőt is küldtem. (A francianyelv.hu honlap folyamatosan követi a verseket.)

Egy francia (A. B.), miután kézhez kapta a tájékoztatót, üzent. A versből vett idézettel indít: „pourquoi donc pousse-t-il puisqu’il doit se faner et pourquoi fane-t-il puisqu’il doit repousser?” („miért nő a fű, hogyha majd leszárad? / miért szárad le, hogyha újra nő?”) Majd a saját hangján folytatja: „Pourquoi donc l’humanité continue à enfanter malgré les guerres, les intempéries, les violences, les déchirements, pourquoi s’obstiner à vivre puisqu’il faut mourir? d’où vient l’espoir? Si le brin d’herbe peut penser, quel sens peut-il donner à son obstination? Il nourrit l’herbivore, il nourrit le sol et on peut supposer que c’est suffisant pour donner un sens à la vie. Essayons donc de nourrir nos semblables d’amour, de poésie, d’humanisme et autres réflexions sensibles pour compenser la part noire qui n’appartient qu’à l’être humain.”² A végén hozzát teszi: „Puis-je me permettre de transférer ce poème à mon ami qui à mon avis sera touché?” (Ugye megtehetem, hogy átalakítom ezt a költeményt a barátom számára, aki bizonyára meg lesz hatva.)

A francia, Babitstól ihletve, megtoldja a kérdéseket, s válaszokat is keres rájuk. Érzékeny lélek, Magyarországon dolgozó kereskedelmi-pénzügyi szakember, a francia gimnázium gazdasági igazgatónöve, negyvenes (szolgálati helye már nem hazánkban van), a költészetet még apja „táplálta” beléje. Meg van hatva Babits csodálatos soraitól, levelében kifejti a versekhez, a könyvekhez, a zenéhez való vonzódását. (Több magyar szerzőtől olvasott már, köztük Márait.) Bizonyos művek megérintik, de soha nem érne föl a szerzők magasságába, ha maga is megpróbálná írásba foglalni érzéseit. Ez nagyon nehéz számára, úgy érzi, nincs is joga hozzá, és ilyenkor mintha lelepleződné, noha kedve lenne megdöbbeneni a hasonszőrűeket azzal, amit időnként átérez. „A hegedű mindig megsirat, ám nem vagyok egy hege-

¹ Lásd Sz. TÓTH Gyula, *A franciák és Babits az Esti kérdés kapcsán = Esti kérdés*, szerk. Fűzfa Balázs, Szombathely, Savaria University Press, 2009, 325–338.

² „Miért folytatja hát az emberiség, a háborúk, a féktelenség, az erőszak, a viszályok ellenére, a teremtést, miért ragaszkodik makacsul az élethez, hogyha meg kell halnia? honnan hát a remény? Ha a piciny fűszál gondolkodni tudna, milyen értelmet adna e makacsságnak? Táplálja a fűevő állatot, megtartja a földet, feltételezhető, ez elegendő, hogy értelmet kapjon az élet. Próbáljunk mi is szerető, költői, emberi érzelmeket táplálni, és érző gondolatokat, hogy ellensúlyozni tudjuk az emberi élet sötét oldalát.”

dűlélek”. Bizonyos művek nagyon fontosak, értékesek számára, mint például Sully Prudhomme-tól *A törött váza* és Baudelaire *Az albatrosz* című verse, ezek értelmet közvetítenek neki. Így fejezi be vallomását: „Nem vagyok költő, író, zenész, de elbűvöl a szépség, igazi idealista vagyok, így mindenekelőtt a szépet látom meg az emberi életben, aztán már jöhet a csalódás”. Az érzékeny szavak igazolják a vers francia adaptációjának elemzése nyomán szerzett következtetéseimet: a fogékony francia attitűd érzelmes racionalitással reagál a babitsi műre, s értőn-ézőn továbbviszi azt. Erre „való a szépség”: közös élmény Európában.

Ráérezés - felismerés

Több francia is megszólal. Az első önkéntes „hozzászóláson” fellelkesülve, újabb próbát tettem. Célzatosan kértem néhány francia jó ismerőst, akik Franciaországban élnek, jelezzék vissza gondolataikat a Babits-versről, nincsenek szempontok, bármit szívesen veszek, ami eszükbe jut, amit a költemény kivált belőlük. A derék franciák örömmel vettek részt a játékban. A „populáció” kis kört jelent: két hölgy, egy férfi, nyugdíjasok, kicsivel túl a hatvanon. Íme, a reflexiók lényege magyarul.³

M. G. (műszaki tanárnő, elvált, három felnőtt gyermeke van, Bretagne-ban él): A vers, az *Esti kérdés*, egyszerre nagyon szép, nagyon költői és ugyanakkor nagyon szomorú. Szinte az élet értelmét kérdőjelezi meg, ami nem kedvez a lelkiállapotnak. Az élet szép, minden szomorúságával együtt, észre kell venni a számunkra nyújtott csodáit, a lepkéket és minden körülöttünk forgó finom vagy feldúló életet. Miért e szomorú bámészkodás bús szobában? Sokkal nagyobb boldogság lelkesedni egy virág szépségéért, egy lepke bájáért vagy figyelve hallgatni a madarak énekét tavaszszal. A francia nyelvhelyességre is tesz kis utalást, érthetőbbnek gondolja ezt a formát: „si fin, que, des fleurs ouvrent” (a fordításban „ouvre” áll, egyes szám 3. személyben az állítmány), „Sans peine sous son poids, l'éventail irisé” helyett ezt ajánlja: „leur éventail brisé” (határozott névelő helyett birtokos névmást). Hozzáteszi, „lehet, hogy ezzel megghiúsítom a költemény eredeti értelmét”? (Megjegyezzük: meglehetősen az első példánál igaza van, és elírásként került nyomtatásba, ez különösen az elektronikus átviteleknél gyakori jelenség, másutt, más francia verseknél is tapasztaltuk.) A költő csodálata mellett kitér a fordításra is: „mert sohasem egyszerű dolog egyszersmind tiszteletben tartani a gondolatokat és a szöveg zenéjét”.

M. C. (a kereskedelemben dolgozott, kétszeres özvegy, gyermekes asszonylányai vannak, Tours mellett él). A „nagyon szép olvasmány után néhány személyes reflexióját” közli: Ez a szöveg a romantikából átvett kiáltó igazság. „Bárhol járj...”, kérdések a végtelennek: miért vagyunk a Földön? Ha beteljesítettük, amiért itt vagyunk, ha igen, akkor jön egy másik kérdés: a Jó és a Rossz. Erre a „szellemi állapotra” a válasz gyakran a „reális és az irreális együttesében” bukkan fel; profitálj az életből, nézz körül, figyelmezz Erre meg Azokra, amik körülvesznek, amelyeknek minden

³ Az eredeti szövegek teljes névvel, címmel dokumentálva a birtokomban vannak. A levelek 2012 első hónapjaiból valók.

nap köszönetet mondhatsz, a szépségért, amit a természet a rendelkezésedre bocsát, ügyelve, hogy ne tégy benne kárt. Őrizd a bensőd mélyén lévő boldog emlékeket, azok segítenek, hogy folytasd utadat, de gondolj a szomorú érzésekre is, melyek meghúzódtak életed folyamában, és amelyek azzá tettek, ami ma vagy. Az élet kérelhetetlenül megy, bármit tégy is. És a végső kérdés: miért élünk, ha egy nap úgyszólván meghalunk? Talán egyszerűen azért, hogy hagyj nyomot azoknak, akik szeretnek, akik számítanak neked, nyomot a szívekben, mely örökre megmarad talán. Ha áttelesen olvassuk ezt a verset, ha bizonyos mondatokat eltérő módon képzelünk el, a költőiség mellett, megjelenik egy erotikus vonás is.

A. G. (műszaki tanár, szakfelügyelő, elvált, három felnőtt gyermeke van, Franciaország déli részén, Aveyronban él új kapcsolatban). Értékelése rövid és kitérő: „Ouahhhh, j'adore ce poème et les questions du soir. C'est un bon ce Monsieur, ce poète!” Szóval, imádja a költeményt és az esti kérdéseket. És hát derék egy Úr ez a költő! Egyszerűen szép a vers, bár talán nem mindenki ért meg egy kérdésekkel teli szöveget, noha ez a szöveg érdekes, mert például az utolsó két kérdésre, ha nem is válaszol, de megadja választ. Minden más értékelést feleslegesnek tart, ám némi szövegkorrekcióba fog. Ismert előtte, hogy két francia költő fordította a verset, de merő jóindulatból és talán a megszokott tanfelügyelői rutinból korrektúrázza a szöveget: a megjegyzéseit zölddel, a javaslatait pirossal teszi meg. Szabadkozik, hogy nem ismeri az eredetit. Néhány ponton ugyanazt a jelzést látjuk, mint fentebb M. G. javításánál, tehát „lehet benne valami”. Az önzetlen és lelkiismeretes szerkesztői munkát, filoszoknak is tanulságul, pontosan közreadjuk.⁴

Question du soir

Le soir, quand tendrement la géante nourrice
 Etale sur la terre un manteau noir et lisse
 Fait d'un si fin velours que l'herbe qu'il recouvre
 Ne courbe pas le front; si fin, que, des fleurs, s'ouvre (nt)
 Sans peine sous son poids, l'éventail irisé
 Et que le papillon, s'il vient à se poser
 Sur ce voile léger, tout immatériel,
 Y conserve l'émail qu'il prit à l'arc-en-ciel,
 Alors, où que tu sois, quelque part dans le monde,
 Dans une chambre morne où ton œil vagabonde;
 Rêvassant au café où flambent dans les glaces (mirroirs)
 Comme autant de soleils les bobèches du gaz; [{bobèche= disque de verre, de métal,
 etc...adapté à un bougeoir, à un chandelier, pour arrêter les coulures de bougie} > mais
 j'aime bien...]
 Ou veillant, fatigué, sur le flanc des collines,
 Avec ton chien, la lune veule qui chemine; [{veule=qui manque d'énergie : faible, mou}>
 ici, j'ai beaucoup plus de mal à comprendre pourquoi la lune veule chemine ! A revoir !]
 Ou bien, conduit par un cocher ensommeillé,
 Cahotant dans l'ornière aride d'un sentier ;
 Où que tu sois : sur un bateau, le cœur houleux,
 Ou bien a l'aise assis dans un train luxueux ;

⁴ A javaslatokat zárójelben dőlttel, a megjegyzéseket szögletes zárójelben jelölöm.

Errant à l'étranger (*Errant étranger dans ...*) dans les immenses villes,
 Désœuvré, admirant aux carrefours les files
 Des (*De*) réverbères, sur deux rangs, à l'infini
 Des rues, des boulevards, des places dans la nuit ;
 Ou bien encore aux bords de la Riva, rêvant
 Quand la glace d'opale a des reflets mouvants,
 Où que tu sois, songeant aux bonheurs enfouis
 Dont le doux souvenir te dévore aujourd'hui,
 A l'âge qui n'est plus, comme se meurt la lampe
 Enchanteresse, à l'âge vrai qui déjà trempe
 Dans l'irréel et dont la mémoire, toujours
 Ne cesse pas d'être un trésor et d'être lourd [{il n'y a pas de ponctuation ici : c'est long et il faut respirer... et c'est encore plus dur à lire s'il faut lire les deux vers qui suivent}]
 Et devant lui doit se courber la tête, lasse
 De se ressouvenir, vers le marbre [{vers le marbre qui passe ? je sais qu'en poésie, on peut tout se permettre, mais personnellement j'ai du mal }] qui passe,
 Où que tu sois, dans la beauté, dans les délices,
 Lâche (*Lâche*), tu songeras devant le précipice :
 A quoi bon ces beautés, à quoi bon ce que j'aime ?
 Solitaire, toujours, tu songeras quand même :
 A quoi bon les flots bleus, le marbre bigarré ?
 Et le soir, à quoi bon son velours éthéré ?
 Les collines pourquoi ? Pourquoi donc les feuillages ?
 Et la mer où jamais semence n'est jetée ?
 Le flux et le reflux ? A quoi bon le rivage ?
 Et les nuages, Danaïdes tourmentées ?
 Roc brûlant de Sisyphe, à quoi bon le soleil ?
 Pourquoi les souvenirs, les passés, le réveil ?
 Pourquoi les lampes ? dans le ciel, pourquoi les lunes ?
 L'interminable temps, les heures une à une ?
 Prends un exemple, prends le brin d'herbe obstiné ;
 Pourquoi donc pousse-t-il puisqu'il doit se faner ?
 Pourquoi se fane-t-il puisqu'il doit repousser ?

(traduction: *Guillevic et Jean Rousselot*)

A francia véleményeket böngészve, több tanulság mellett, érdemes figyelni, az érdeklődésen, az invenciózus fogadáson, a versek hatásán túl arra, hogy a francia iskolában az irodalomoktatásnak vannak (voltak?) pozitív mutatói.

Tárgul a barát – egy párizsi konferencián

2011. júliusában részt vettem Párizsban a Nyári EU-s Egyetemen („l'Université Européenne d'Été, 2011”).⁵ Külföldi diák között, a közös nyelv a francia. Az egyhetes uniós program során egyszer valamelyikük kezében észrevettem egy Baudelaire-kötetet, valamin vitáztak. Bekapcsolódtam, ki-ki bement a kedvenc versét, majd a *Kapcsolatok* nyomán, az előadások témáihoz kapcsolódva, kis elemzésre invitáltam

⁵ Sz. TÓTH Gyula, *Baudelaire-rel a jelképek útján* = <http://www.francianyelv.hu/francia-kultura/francia-irodalom/3515-baudelaire-rel-a-jelkepek-utjan> [2012. 10. 02.]

őket. A beszéd franciául folyt francia szövegről, bizonyos esetekben más értelmet kaptak a szavak, szerkezetek, mint a magyar fordítás elemzésekor. Kezdtünk belemelegedni, előhúztam a Nagy László-verset: *Ki viszi át a Szerelmet*. (Merthogy készültem, kérem.) Mindkét fordítást: Guillevic munkáját (*Qui portera l'Amora*) és Timár György változatát (*Qui fera passer?*). Átfutották, elcsodálóztak, inkább a Timár-féle verzió mellett tették le a garast. Aztán, ha már így benne voltunk: Baudelaire-rel kezdtünk, akkor kötünk, s átvezetünk, jött Babits *Esti kérdése*, aktuális a javából. Minden elemzés helyett egyik kérdést tették föl a másik után, kérdésre kérdéssel válaszoltak a vers modorában. Versengés folyt, ki tud új gondolatot kitalálni, kinek sikerül szebben a nyelvi csomagolás. Kár, hogy nem vettük magnóra a lelkes produkciót, a pillanat művet teremtett. Okos fiatalok, több nyelven, bennük a remény. A költészet segít értelmezni a közös európai létmódot, a magyar költők, Babits filozófiája értelmes kérdésekre bátorít, és a különböző nemzetek polgárait hasonló válaszok felé tereli – krízisben gyógyszer.

Utóhang

2011 szeptemberében üzenetet kaptam, feladója olvasta a szegedi Egyetem Nemzetközi Tanulmányok Intézetének honlapján megjelent cikkemet (*Emberi döntések a gazdasági válságban*), amely a nyári párizsi EU-s konferencia rezüméje. Az üzenet küldője az egyik diák azok közül, akik részt vettek a rögtönzött irodalmi körben, amely megérintette, a versek hangulata tetszett neki, és a hasonló közös gondolkodásban véli megtalálni a biztató erőt. Emilia Fernandez Lorenzo az, a fiatal egyetemista leány, emlékszem rá, a Père Lachaise temetőben, a Nagy Imre és társai tiszteletére állított szimbolikus sírnál elhangzó megható beszéd után több kérdést is feltett az 1956-os forradalomról, a szocialista és a rendszert váltott Magyarországról. Akkori válaszaimat újabbakkal bővitem, újabb szép magyar versek francia fordításait ereszttem szélnek, táguljon az E-galaxis határa. Viva Espana! A Baudelaire-től Babitsra átívelő lírafonal összefogja a fiatalokat és az idősebbeket. A mai uniós Európának van költői-emberi arca, szelídíti „emberlétünket”.